

Boda Mihály¹

Az igazságos háború elmélete és a teremtésvédelem: az igazságos háború elméletének története a középkortól a 20. századig a teremtésvédelem szempontjából²

Just War Theory and the Protection of Creation:
The History of Just War Theory from the Middle
Ages to the 20th century from the Perspective
of the Protection of Creation

Absztrakt

Az igazságos háború elmélete szorosan kapcsolódik az emberi, a kulturális és a természeti kár okozásának korlátozásához, és így a teremtésvédelemhez. Az elmélet a története során több formában jelent meg, amelyek különböző mértékben támogatták a károkozás korlátozását és a teremtés védelmét. Ha az elmélet történetét a 11–13. századra vezetjük vissza, akkor annak legalább három egymást követő formáját különböztethetjük meg: az Aquinói Szent Tamás (1225–1274) által összegezett középkori keresztény változatot, a 17. században Hugo Grotius (1583–1645) nevéhez, majd a 20. század második felében Michael Walzer (1935–) nevéhez kapcsolódó nemzetközi jogi változatot és a Jeff McMahan (1954–) neve által fémjelzett revizionista változatot. Jelen tanulmány

¹ Egyetemi docens, tanszékvezető, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtörténelmi, Filozófiai és Kultúrtörténelmi Tanszék, e-mail: boda.mihaly@uni-nke.hu

² A publikációt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem megbízásából a Teremtésvédelmi Kutatóintézet a „Fenntarthatóság, állóképesség – az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás társadalmi kihívásai” projekt keretében jelentette meg a *Hadtudományi Szemle*. A projekt támogatója a Technológiai és Ipari Minisztérium.

a középkori és a nemzetközi jogi elmélet bemutatásával és a teremtésvédelem szempontjából való összehasonlításával foglalkozik.

Kulcsszavak: teremtésvédelem, igazságos háború elmélete, Aquinói Szent Tamás, Michael Walzer

Abstract

Just war theory is closely linked to the restriction of causing human, cultural and natural harm, and so to protection of Creation. The theory has had more forms during its history, which supported differently the restriction of causing harm and the protection of Creation. Three major forms of the theory can be distinguished from the birth of it: the medieval form summarized by Saint Thomas Aquinas (1225–1274), the international law theory represented by Hugo Grotius (1583–1645) and Michael Walzer (1935–), and the contemporary revisionist theory of Jeff McMahan (1954–). This paper concerns comparatively the medieval and the international law theories from the perspective of protection of Creation.

Keywords: protection of Creation, just war theory, Saint Thomas Aquinas, Michael Walzer

Bevezetés: a teremtésvédelem és az igazságos háború elmélete

Tágan értve a teremtésvédelem fogalmát, az magában foglalja az emberi élet, a kultúra és a természet védelmét is. A szűk fogalom ezzel szemben csak a természeti környezet védelmére terjed ki.³ Jelen tanulmány a tág fogalmat használja. Erre részben az ad lehetőséget, hogy a Biblia teremtéstörténetében a környezet és az ember is az isteni teremtés részét képezi; részben pedig az, hogy az ember saját teremtő erejének a segítségével létrehozta a kultúrát, aminek az elsődleges oka az emberi teremtő erő megteremtője, Isten.

A teremtés védelmének kimagaslóan fontos eszköze az emberek között fennálló harmonikus béke. Amennyiben azonban a teremtésvédelem nem valósítható meg békés úton, akkor az igazságos háború elméletének megfelelő háború is a teremtés védelmezője, ha szembeállítjuk azt a háború militarista és realista elméletével. Az igazságos háború elméletének ugyanis két funkciója van: felhatalmazást ad a háború bizonyos helyzetekben való kezdeményezésére és bizonyos módon való vívására, illetve más helyzetekben tiltja a háború indítását és a háború más módon való viselését. Az előbbi funkciójában az elmélet hozzájárul a háborúkhöz és a háborúk okozta pusztításhoz, az utóbbi funkciójában azonban éppen, hogy korlátozza a háborút, és így védi az emberi, a kulturális és a természeti javakat, a teremtést.

Az igazságos háború elmélete a háború indításáról és viseléséről kialakított morális elméletek spektrumában köztes helyet foglal el. A spektrumban szereplő elméletek aszerint (is) különböznek egymástól, hogy mennyiben védik az emberi,

³ A szűkebb fogalom csak a természeti környezet védelmére vonatkozik. Lásd Ferenc (I.) pápa 2015: 15.

kulturális és természeti értékeket. A spektrum egyik végén a pacifizmus található, amely az okozott emberi, kulturális és természeti károk miatt semmilyen háborút nem tart morálisan igazolhatónak. A spektrum másik végén pedig a militarizmus helyezkedik el, amely potenciálisan minden háborút igazolhatónak tart, bármekkora pusztítással is járjon az, mivel a háború mindig jó esély a kiemelkedettség bizonyítására és a dicsőség megszerzésére. A két véglet között található további elmélet a politikai realizmus és az igazságos háború elmélete. A politikai realizmus szerint a háború akkor igazolt, ha azzal elérhető az államérdek, még ha ez jelentős kárral jár is együtt. Az igazságos háború elmélete szerint pedig akkor, ha a háború igazságos célra irányul, és igazságosan viselhető.⁴ Az igazságos háború elméletének azonban magának is több formája alakult ki az elmélet története során, amelyek nem ugyanolyan mértékben korlátozzák a háborús károkozást és védik a teremtést. Alább az elmélet két formáját mutatom be és vetem össze a teremtésvédelem szempontjából, a középkori és a nemzetközi jogi elméletet.

A középkori keresztény elmélet: Aquinói Szent Tamás a békétlenség megbüntetéséről és a keresztény közösség védelméről

A középkori igazságos háború elméletét szokás visszavezetni Szent Ágoston (354–430) munkásságára,⁵ azonban megalapozottabbnak tűnik az az elképzelés, hogy – legalábbis kiforrott formában – az elmélet a középkori békemozgalmakat (a *treuga Dei* és a *pax Dei*) követően, a 11–13. század folyamán alakult ki.⁶ Az elmélet nagy hatású megfogalmazója a 13. század második felében Aquinói Szent Tamás volt.

Szent Tamás a fejedelmek közötti igazságos háború szabályait az emberi természet Isten által teremtett törvényeiből vezeti le, és azokat a „Vajon mindig bűn-e háborút viselni?” kérdés megválaszolása során tárgyalja. Úgy véli, hogy a háború igazságosságához három dolog szükséges: a fejedelem felhatalmazása a háború indítására (a legitím autoritás), az igazságos (jogos) ok, illetve a fejedelem és a harcolók helyes szándéka.

A legitím autoritás, az igazságos ok és a helyes szándék szabályainak Szent Tamás-i tartalmát az határozza meg, hogy Szent Tamás az igazságos háborút az emberek közötti béke fenntartásához és ezzel az igazságszolgáltatáshoz kapcsolja.⁷ A fejedelem részben azért indíthat háborút, mert ő az a hivatalos személy, aki nem fordulhat feljebbvaló személy ítéletéhez az általa vezetett közösséggel szemben elkövetett békétlenség miatt, amiként azt a magánszemély megteheti; illetve részben azért, mert a fejedelem kötelessége, hogy gondoskodik a neki alárendelt város, ország vagy tartomány védelméről. Szent Tamás a belrend fenntartásához és a gonosztevők megbüntetéséhez hasonlítja az ország védelmét. Elméletében a háború igazságos oka is a büntetéshez kapcsolódik, ahhoz „hogy a megtámadottak valamilyen vétkükkel

⁴ BODA 2023b: 9.

⁵ Vö. BODA 2020: 1689–1691; UJHÁZY 2017: 25.

⁶ BODA 2023b: 104–105.

⁷ Lásd BODA 2022a: 172–175; BODA 2023b: 117–119.

rászolgáljanak a megtámadásra”,⁸ azaz hogy büntetésként a békétlenségük miatt megérdemljék az ellenük indított háborút. Végül, a helyes szándék szintén a rendfenntartás hasonlatosságára értelmezhető. Szent Tamás szerint ugyanis a háborút a jó előmozdításának és a rossz elhárításának a szándékával kell viselni. Ez azt jelenti, hogy az igazságos háborút nem lehet a kapzsiság, az ártani vágyás, a kegyetlen bosszú és az engesztelhetetlenség szándékával indítani, hanem a keresztény közösség – és nem csupán az adott város, ország vagy tartomány – békéje érdekében, amelyben a rosszak féken vannak tartva, a jók sorsa pedig még jobb lesz.⁹ A béke állapota ugyanis az egyének saját törekvéseinek összhangján, illetve a különböző egyének törekvéseinek összhangján (egyetértésen) alapul, amelynek alapja az egyének természetfeletti (isten)szeretete.¹⁰ Amíg tehát a belső gonosztevők elleni harc a város, az ország vagy a tartomány békéjének védelmét célozza, addig az igazságos háború az egész keresztény közösség békéjének védelmét.

Szent Tamás elméletében az igazságos háborút a fejedelem által megtestesített igazságos fél vívja a vétkező és jogsértő, igazságtalan féllel szemben. Kettejük viszonya aszimmetrikus, azaz különböző jogok és köteleességek illetik meg az egyiket és a másikat. Szent Tamás ezt a viszonyt, a nem bűnös és a bűnös fél viszonyát úgy határozza meg, hogy „ha valamely ember veszélyes és romboló hatása a közösségre valamely bűne miatt, dicséretes és üdvös tett a megölése a közjó megvédése érdekében”.¹¹ A bűnösrel szemben, a megbüntetése érdekében, így minden szükséges megtehető. Ezzel szemben az ártatlanokat, akik igazságosan cselekszenek, semmi szín alatt sem szabad megölni, mivel életük a közjó szolgálata és megőrzése.¹²

A nemzetközi jogi (hagyományos) elmélet

A nemzetközi jogi elmélet eredete a kora újkor nemzetközi jogászaiig nyúlik vissza. Az elmélet előfutárának tekinthető Francisco de Vitoria (1483–1546) és Alberico Gentili (1552–1068) is,¹³ azonban a korszakban az elmélet legnagyobb hatású megfogalmazója Hugo Grotius volt. Grotius az államok közötti igazságos háború szabályait részben a természeti törvényekből (természetjogból), részben azonban a szuverén államok akaratából vezette le. Ezzel összefüggésben a 19. század során a legfontosabb igazságos (jogos) ok már nem az, hogy a jogsértők megérdemlik az ellenük viselt büntető háborút, hanem az állami érdek védelme. A szuverén államok ugyanis nem büntethették meg egymást, mivel szuverenitásuk azt jelentette, hogy felettük semmilyen fórum nem rendelkezik bírói joghatósággal. Maguk a háborúk léptek elő a jogviták elrendezésének eszközévé.

⁸ Aquinói Szent Tamás 2014b: 265.

⁹ Aquinói Szent Tamás 2014b: 264–269.

¹⁰ Aquinói Szent Tamás 2014a: 205.

¹¹ Aquinói Szent Tamás 2014c: 404.

¹² Aquinói Szent Tamás 2014c: 409.

¹³ BODA 2023b: 187–193, 129–132; BODA 2023a: 71.

Grotius az igazságos és a szabályszerű háború különbségéről

Grotius annak a vizsgálatát tűzi ki, hogy „vajon van-e egyáltalán igazságos háború, továbbá mi az igazságos a háborúban”.¹⁴ Az igazságosságot a jognak való megfeleléssel hozza összefüggésbe, jog alatt pedig a cselekvés szabályát érti, amely a helyes cselekvés végrehajtására kötelez. A jog lehet az egyének és a nemzetek háborús cselekvésének a szabálya is.

Grotius szerint a nemzetek háborús viselkedésére különböző típusú jogok (törvények) vonatkoznak. A jog lehet az ész parancsaként felfogott természetjog, amellyel összevetve egy cselekvést megállapítható a cselekvés erkölcsös/igazságos vagy erkölcstelen/igazságtalan volta. A természetjog változhatatlan, még Isten sem változtathatja meg. A jog ezen túl lehet akarati (tételes) jog is, amely vagy isteni, vagy emberi akarati jog, és amely nem lehet ellentétes a természetjoggal. Az isteni jog magában foglalja a teremtés és a vízözön után Isten által adott univerzális jogot, a Krisztus által adott univerzális jogot, illetve a zsidóknak adott törvényeket. Az emberi jog lehet belső állami jog, amelynek eredete az állam, és amelyet az állam tagjai hoznak létre jogaik élvezetére és a kölcsönös előnyök biztosítása végett. A belső állami jognál szűkebb emberi jog az atyának a gyermekéhez vagy az úrnak a szolgájához való joga. A belső állami jognál tágabb körben ható emberi jog pedig az, amely „valamennyi vagy sok nemzet akaratából nyerte el kötelező erejét”. Ez utóbbi jog a nemzetközi jog.¹⁵

A természeti, az isteni és az emberi jogok közül a legalapvetőbb a természetjog, amely az egyénekre és az államokra is vonatkozik. Ezt kiegészíti az egyének társadalmi szerződés-kötését és állammá egyesülését követően az emberi akaratból származó jog. Az egyének a társadalmi szerződés megkötése előtt természeti állapotban élnek, életüket pedig a maximálisan szociális – azaz racionális és társas – természetük határozza meg. Ez a természet Grotius szerint részben azzal áll összefüggésben, hogy az embereknek már a természeti állapotban vannak tulajdonjogaik (tágon érte idetartozik az önmaguk feletti hatalom, a mások feletti hatalom és a tulajdonuk feletti hatalom is),¹⁶ amelyek eredete a jog tárgyán véghez vitt valamilyen munka.¹⁷ Ezeknek a jogoknak a gyakorlásához szükséges, hogy mások azokat tiszteletben tartsák. A tulajdon feletti hatalom átruházásához szükséges, hogy az emberek betartsák szerződészerű ígéreteiket. A szerződések megtételéhez nyelvet kell használniuk, amellyel világossá tehetik azt, amit az elméjük rejt, és ami Grotius szerint annak az eszköze, hogy az emberek közös érdekeiket jobban meg tudják valósítani. A tulajdonjogok jelenléte a természeti állapotban így feltételezi az ember társas természetét.¹⁸

Az emberek szerződéssel létrehozzák a társadalmat és az emberi törvényeket. Ezek célja, hogy természeti jogaik nagyobb biztonságban legyenek, azaz hogy jobban meg tudják magukat védeni, és hogy a nélkülözést jobban el tudják kerülni, illetve hogy a közös előnyöket még stabilabban tudják elérni. A társadalom és az emberi törvények már az állam tekintélyével biztosítják, illetve egészítik ki a természeti

¹⁴ GROTIUS 1960a: I.III, 170–171.

¹⁵ GROTIUS 1960a: I.IX–XV, 174–182. CHRISTOPHER 1999: 67–69.

¹⁶ GROTIUS 1960a: I.V, 172.

¹⁷ TUCK 1979: 60–61.

¹⁸ TUCK 1979: 67–70.

jogokat. Az emberek a szerződésben lemondanak minden jogukról, még az önvédelem jogáról is, mivel az állam „a közbéke és a közrend érdekében megszüntetheti az általános ellenállási jogot”. Az állam „megszüntetheti”, azaz nem feltétlenül kell ezt megtennie, behatárolnia azonban mindenképpen szükséges azt, mert ha az korlátlan maradna, akkor nem lehetne államról beszélni, hanem csak „rendezetlen tömegről”.¹⁹ Az államban a legfőbb hatalmat nem a nép, hanem az uralkodó gyakorolja (amennyiben a társadalmi szerződésben az emberek a királyság államformáját választották), mivel a társadalmi szerződéssel az emberek a magukon való uralkodás jogát átruházzák.²⁰ Az állam létrejötte így nem eredményez olyan jogokat, amelyek a természeti állapotban nem voltak jelen, azaz folyamatosság van a természeti állapot és az állam között. Az állam azonban nem természetes módon jön létre, hanem az emberi akarat által, a társadalmi szerződéssel, amely az államot elkülöníti az államon kívüliektől.²¹

Az emberi jog másik típusa a nemzetközi jog, amelynek az eredete az állami joghoz hasonlóan a megegyezés. A nemzetközi jog ugyanis valamennyi vagy sok állam között megegyezéssel létrejött jogszabályok összessége. A nemzetközi jogi szabályok előíró jellegének az alapja a természetjog. Az államok akaratán nyugvó nemzetközi jogot közvetlenül ugyan nem a természetjog alapozza meg, közvetve azonban igen. Állami döntéssel ugyanis csak kiegészíteni és részletezni lehet a természetjogi előírásokat, azokkal szembemenni nem lehet. A nemzetközi jog így nem az egyes közösségek, hanem a „nagy egész hasznát” szolgálja. Az államok egyesülésének az indoka hasonló az emberek egyesülésének indokához. Jelesül, hogy „nincs olyan erős állam, amely ne szorulna rá valamikor mások segítségére akár kereskedelmi célokból, akár az ellene összefogó sok idegen nemzet támadásának kivédésére”.²²

Az isteni törvények csak a keresztényekre érvényesek, és vallási jellegű maximális szociabilitást írnak elő (alázatot, türelmet és szeretetet).²³ A különbségeknek megfelelően a háromféle jog háromféle kritériumot kínál a háború igazságosságának meghatározására,²⁴ amelyek közül most csak a későbbi szerzők számára is jelentőséggel rendelkező természetjogi és nemzetközi jogi koncepcióval foglalkozom.

A természetjogi koncepció: az igazságos háború elmélete

A természetjogi koncepció kiindulópontja a természetes állapot. Grotius szerint az igazságos háború szabályai az ember maximálisan szociális természete által megalapozott jogban gyökereznek. E jog szerint az igazságos háború oka általában véve csak a jogtalanság lehet. Grotius úgy fogalmaz, hogy „a háború ott kezdődik, ahol hiányzik a bírói döntés”,²⁵ mert nincsenek bíróságok. Ennek értelmében az igazságos háború a jogalkalmazás folytatása más eszközökkel, amelyben az egyik fél az igazságtalan fél, a másik pedig az igazságos háborút vívó fél.

¹⁹ GROTIUS 1960a: IV.II, 293.

²⁰ GROTIUS 1960a: III.VIII, 250–251.

²¹ TUCK 1979: 77.

²² GROTIUS 1960a: Bevezetés (22), 151–152.

²³ GROTIUS 1960a: I.XVII, 187.

²⁴ GROTIUS 1960a: II, 189–234.

²⁵ GROTIUS 1960b: I.II, 9.

A háború különös igazságos oka lehet „a védekezés, annak megszerzése, ami a miénk vagy nekünk jár, és a büntetés”.²⁶ Az állami védekező háború nem annyira az éppen zajló támadással szembeni ellenállásban áll (mint az egyéni önvédelem), hanem valamilyen, még nem aktualizálódott, de kétségtelenül fennálló fenyegetéssel szembeni ellenállásban. A kétségtelenül fennálló fenyegetés akkor van, ha a potenciálisan ellenséges állam megnövekedett hatalma mellett bizonyosan állítható az igazságtalan ellenséges szándék jelenléte is.²⁷ Grotius számára nem lényeges, hogy a fenyegetés küszöbön álljon. A megnövekedett hatalom és az igazságtalan ellenséges szándék fennállása akkor is igazságossá teszi a háborút, ha a veszély nem közvetlen, hanem „csupán messziről fenyeget”.²⁸ A saját vagy nekünk járó dolgok vissza- vagy megszerzése kompenzatorikus módon tesz igazságot, azaz annak a visszavételét igazolja, ami jár nekünk. Ehhez az szükséges, hogy a másik fél igazságtalanul okozzon kárt, bármilyen jogsérelmet, ami kötelezi őt a kár megtérítésére.²⁹ Végül, a büntetés az érdem alapján igazolja az igazságtalanságot elkövetővel szemben a háborút. A büntetés „olyan rossznak az elviselése, amelyet azért mértek ránk, mert rosszat cselekedtünk”, és amely a bűncselekmény fogalmával áll összefüggésben. Ebből következőleg Grotius szerint bárki, aki nem követett el ugyanolyan bűncselekményt, megbüntetheti az igazságtalanságot elkövetőt, nem csupán az azt elszenvedő (vagy az általa felkérték). A „tettes ugyanis a cselekményével – úgy vélik – mintegy mindenkinél alacsonyabb rendűvé tette magát. Mintegy kilökte magát az emberi közösségből az állatok közé, amelyek alá vannak vetve az embereknek.”³⁰ A büntetés ugyanis a sértettnek áll érdekében, mivel ezzel kap vigaszt és elégtételt, illetve azáltal többször nem kell elszenvednie az igazságtalanságot; de nemcsak neki, hanem magának az igazságtalanságot elkövetőnek is, mivel azáltal képes megjavulni; végül mindenkinek, mivel ezzel másoknak sem kell elszenvednie az igazságtalanságot.³¹ A jelzett érdekek kielégítéséhez nem minden esetben szükséges a legnagyobb megérdemelt büntetés kiszabása, hanem a büntetést arányosítani kell a kielégíteni kívánt érdekekkel.³²

Azok a háborúk, amelyek nem rendelkeznek igazságos okkal, de valamilyen okkal igen, a rablőháborúk. Idetartozik többek között a szomszéd erősödéséből fakadó bizonytalanságtól való félelem (amely nem társul a szomszéd ellenséges szándékával), a haszon és a jobb föld utáni vágy, az egyetemes (világi) birodalom alapítására vagy egyetemes (egyházi) uralom megvalósítására való törekvés és az alávetett népben feltörő szabadságvágy.³³

Grotius nemcsak az igazságos háború indításának a szabályát tárgyalja, hanem az igazságos háború viselésének a szabályairól is beszél. Ezeket tekintve a szükségesség szabályát tartja a legfontosabbnak. Ennek értelmében: „Ami a háborúban

²⁶ GROTIUS 1960b: I.II, I.XVI–XVIII, 9, 24–26; NEFF 2005: 97.

²⁷ GROTIUS 1960b: XXII.V, 507.

²⁸ GROTIUS 1960b: I.XVI, 25.

²⁹ GROTIUS 1960b: XVII.I, 344.

³⁰ GROTIUS 1960b: XX.III, 392.

³¹ GROTIUS 1960b: XX.VI–IX, 398–405.

³² GROTIUS 1960b: XX.XXVIII–XXXV, 429–438.

³³ GROTIUS 1960b: XX.IV–XVII., 507–517.

a cél eléréséhez (az igazságtalanság elhárításához) szükséges, az megengedett."³⁴ A szükségesség a megtévesztés számos formájára is kiterjedhet.³⁵

Egy további szabály, hogy a háborúban megölni csak a vétkesek lehet, főként a bizonyíthatóan vétkesek, az ártatlanokat azonban nem lehet sem szándékosan, sem szándék nélkül. Az ártatlanok közé tipikusan a gyerekek, a nők, az aggok, az egyházi emberek, a tudósok, a földművesek, a kereskedők, a foglyok és a túsok tartoznak (feltéve, hogy nem követtek el bűnt). Akik meg akarják magukat adni, azoktól a megadást el kell fogadni. Továbbá, az ellenség tulajdonát csak kivételesen (például büntetésként) lehet elpusztítani vagy elvenni (például tartozás fejében), ahogyan a fogolyszedés és a népek feletti polgári hatalom átvétele is csak büntetésként vagy kompenzációként, illetve „igen nagy veszély” elkerülése végett igazságos.³⁶ Végül, az igazságos háborúban nincs jelentősége a hadüzenetnek, amikor igazságtalan támadás visszaveréséről vagy bűncselekmény elkövetője ellen indított háborúról van szó, de akkor igen, amikor kompenzáció alapján indul a háború. Ugyanis „[a]zok, akiket a szavakon túl, tettekkel sértettek meg, nem tartoznak szavakkal és bírói eljárás útján elégtételt keresni”.³⁷

A nemzetközi jogi koncepció: a szabályszerű háború elmélete

Grotius az igazságos háború elmélete mellett a szabályszerű háború elméletét is megfogalmazza.³⁸ Ez utóbbi esetében a háború szabályait nem a természetjog, hanem az államok létrejöttével megszülető nemzetközi jog biztosítja. A nemzetközi jognak Grotius egész elméletében a természetjogot kiegészítő funkciója van, azaz a nemzetközi jog nem mondhat ellent a természetjognak, viszont szűkítheti azt. A szabályszerű háború így ugyan nem teljesíti az igazságosság kritériumát, azonban az nem is igazságtalan, bűnös vagy meg nem engedett típusa a háborúnak.

A háború e típusának Grotius szerint kettős eredete van. Az egyik, hogy a múlt némely kevésbé egyértelmű konfliktusát véve a konfliktusban álló feleken kívüli népeknek veszélyes lett volna arra vállalkozniuk, hogy megítélik a konfliktusban állók háborújának igazságosságát. Ezzel ugyanis belekeveredtek volna a konfliktusba. A múlt azon helyzeteiben pedig, amikor az igazságosság megítélése egyértelműbb volt, nehéz lett volna megmondani, hogy mi az igazságos reakció helyes mértéke.³⁹ Így e döntési nehézségek hatására a már konfliktusban állókra bízta a döntést.⁴⁰ A szabályszerű háború így nem független az igazságosságtól, bár az igazságos ok nem játszik benne szerepet, mivel a háború éppen annak az eldöntésére szolgál, hogy kinek az oldalán áll az igazságosság.

A szabályszerű háborúnak két kritériuma van, amelyeknek együtt kell fennállniuk: „először, hogy mindkét oldalon attól induljon ki, aki az államon belül a legfőbb

³⁴ GROTIUS 1960c: I.II., 7.

³⁵ BODA 2021: 54–56.

³⁶ GROTIUS 1960c: XI.I–XIX, XII.I, XIII.I, XIV–XV.I, 176–203; 206; 220; 225.

³⁷ GROTIUS 1960c: III.VI, 54–55.

³⁸ KALMANOVITZ 2015: 147.

³⁹ GROTIUS 1960c: IV.IV, 68.

⁴⁰ KALMANOVITZ 2015: 5.

hatalommal rendelkezik; továbbá, hogy bizonyos formásokat megtartsanak.⁴¹ Az első kritérium a legitim autoritás kritériuma, amely szerint az állami szuverenitást képviselő személy vagy fórum indíthatja a háborút. Ennek azért van különös szerepe a szabályszerű háború elméletében, mert az elmélet olyan esetekre terjed ki, amikor a háború előtt nem dönthető el, hogy melyik az igazságos, és melyik az igazságtalan fél. Ennek megfelelően válik fontossá, hogy mindkét fél részéről a legmagasabb szinten hagyják jóvá a háborút.

A második kritérium a háborúviselés szabályait foglalja magában, amelyek közül a legfontosabb a hadüzenet, illetve annak joghatásai. A hadüzenettel az egyik fél a másik (illetve az alattvalók és a szövetségesek) tudomására hozza a döntését (amivel párhuzamosan meg is indulhat a háború). A hadüzenettel lehet kinyilvánítani, hogy a háború nem egyéni kezdeményezésre, hanem az állam vezetésének elhatározására indul. Ez teszi lehetővé azt is, hogy a háború állapotához speciális jogi hatások kapcsolódjanak. A hadüzenet az, ami elválasztja a béke állapotát a háború állapotától, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a békében érvényes törvényeket felváltják a háborúban érvényes törvények.⁴² A háború viselésének éppúgy vannak törvényes keretei, mint a békében való életnek. Bár a két törvényhalmaz tartalma eltér, az igazságosságnak mindkettőben szerepe van.

Az ilyen törvények közé tartozik, hogy mindkét fél számára szabad az ellenségnek ártani, mind személye, mind javai tekintetében. Így meg lehet ölni a háborúban azokat, akik fegyverrel vesznek részt a harcokban, és általában mindenkit, aki az ellenség határain belül tartózkodik, vagy az ellenség alattvalóit, akárhol is legyenek (kivéve semleges területen), hiszen mindkét esetben ők lehetőség szerint kárt okozhatnak a másik félnek (a gyerekeket, a nőket, a magukat megadókat, a foglyokat és a túszoikat is, de a nőket nem szabad meggyalázní). Mindehhez lehet mérénlyöket alkalmazni, amennyiben azok nem az ellenség alattvalói, mérget azonban nem. Mivel „az uralkodó tartozásáért az alattvalók vagyonukkal és cselekedeteikkel felelnek”, ezért az ellenség alattvalóit fogságba lehet vetni, és tulajdonukat le lehet foglalni. A foglyok rabszolgává válnak, és utódaik is rabszolgák lesznek, és velük bármit meg lehet tenni. Végül: „Háború útján a polgári hatalom is megszerezhető.”⁴³ Ezek a szabályok jelentősen eltérnek az igazságos háború viselésének természetjogi szabályaitól, azonban annak joghézagait töltik ki.⁴⁴ E szabályok betartása ezért ugyan bűnösséget foglal magában, azonban mindkét háborús fél számára követendő, és ezért mentességgel is együtt jár.

Walzer a nemzetközi és a háborús konvenció által biztosított állami és egyéni jogokról

A Grotius által megfogalmazott elmélet jelentős változáson ment keresztül a 18–19. század során, azonban még mindig megőrzött egy fontos elemet az eredeti elméletből. Ebben az időszakban a nemzetközi jogban a háborúzás állami jogosultság volt

⁴¹ GROTIUS 1960a: III.IV, 243. Lásd még GROTIUS 1960c: III.IV, 53.

⁴² GROTIUS 1960c: III.I–XIV, 49–62. GROTIUS 1960a: I.I–II, 169–170.

⁴³ GROTIUS 1960c: VIII.I, 144.

⁴⁴ FORDE 1998: 644.

az államérdek kielégítésére, a nemzetközi jog pedig főként a háború menetének és vívásának szabályozására törekedett. A 20. század nagy részében az elmélet nem kapott nagy hangsúlyt, azt kivéve, hogy az első és a második világháborút követően az állami „háborúzási jog” állami önvédelmi jogra szelődött. Az 1970-es években viszont Michael Walzer újra felelevenítette az elméletet, amelynek azóta töretlen a népszerűsége.⁴⁵

Az agresszió elmélete és a legalista paradigma

A háború kezdeményezését, vagy ahogyan Walzer nevezi, az agresszió elméletét tekintve Walzer kiindulópontja az általa „legalista paradigmának” nevezett elmélet, amely a 18–20. század nemzetközi jogi elméletét összegzi:

- létezik a független államok nemzetközi közössége;
- ennek a közösségnek saját törvénye van, amelynek értelmében a tagországok a területi integritáshoz és a politikai szuverenitáshoz való joggal rendelkeznek;
- bármely állam által alkalmazott erőszak (vagy az erőszak alkalmazásával való fenyegetés) egy másik állam jogait sértő agresszió és bűncselekmény;
- az agresszióra kétféle igazolt és erőszakos válasz adható: az áldozatállam önvédelmi háborúja, illetve a törvény kikényszerítésének háborúja az áldozatállam vagy bármely más tagállam által;
- kizárólag az agresszió igazol háborút;
- az agresszorállam legyőzését követően ez az állam megbüntethető.⁴⁶

A legalista paradigma értelmében a háború csak akkor igazságos, ha az az agresszió elleni önvédelmi vagy másvédelmi háború, mert az agresszió megsérti a megtámadott állam területi integritáshoz és/vagy politikai szuverenitáshoz való jogát. A háború igazságosságáról való döntésben kizárólag ezeknek az állami jogoknak van szerepük.

Ahogyan az állami jogok megsértése igazságossá teszi a védelmükben viselt háborúkat, úgy az állami jogok védelmet is kínálnak más államok beavatkozásával szemben. Ugyanis, ha egy állam nem sértheti egy másik állam jogait, akkor annak a belügyeibe a jogai megsértése nélkül nem is lehet beavatkozni. A belügyekbe való beavatkozás, például egy államon belüli emberi jogsértés esetében, az állam jogainak a megsértését jelenti, amellyel szemben a megtámadott állam igazságos háborút viselhet.

A legalista paradigma alapja a „domesztikus analógia”, amelynek értelmében a nemzetközi viszonyokat az egyének közötti viszonyokhoz hasonlóan, de nem azokkal azonosként kell elképzelni. A hasonlóság abban áll, hogy az államokat egymással békés-háborús viszonyban álló állami egyénekként kell felfogni, a különbség pedig abban, hogy egy emberi egyén helyzete jelentősen különbözik az egyéni helyzetben, amikor az ő választásától függ, hogy harcol-e, vagy sem, és a háborús helyzetben, amikor az egyéni viselkedést a jogi és a patrióta kötelesség jelentősen korlátozza.⁴⁷ Ez alapján a nemzetközi agressziót a fegyveres rablás és a gyilkosság államok közötti megfelelőjének kell tekinteni, az állami jogokat pedig az egyének élethez és szabadsághoz

⁴⁵ BODA 2019: 63–78.

⁴⁶ WALZER 2006: 61–62.

⁴⁷ WALZER 2006: 28–29.

(és személyes tulajdonhoz) való jogához hasonlóan kell értelmezni.⁴⁸ Amiként tehát az egyén önvédelem (vagy másvédelem) keretében védheti a saját vagy embertársa jogait a támadóval szemben, úgy védhetik az államok a saját vagy egymás jogait az agresszorral szemben.

Walzer szerint a legalista paradigma felülvizsgálatra szorul, azonban a paradigmában évszázadok alatt kikristályosodó morális véleményeket – amelyeket együtt nemzetközi konvenciónak nevezhetünk – meg kell tartani.⁴⁹ A felülvizsgálat így a paradigmát nem változtatja meg, hanem kivételeket vezet be abba.⁵⁰

A Walzer által kínált felülvizsgálat pontosítja, értelmezi, illetve kiterjeszti az igazságosan indítható háborúk körét. Walzer szerint nem csupán az aktuális agressziót elhárító védelem esetében igazságos a háború, hanem bizonyos feltételek mellett megelőző háborúként az elégséges mértékben (azaz látható szándékkal, előrehaladott felkészüléssel és növekvő kockázattal) fenyegető agresszió esetében is. Továbbá, az állami jogok sértése nélkül lehet beavatkozni egy ország belügyeibe, ha az ország egy része ki kíván szakadni az országból, ha a beavatkozás egy harmadik állam korábbi beavatkozásának ellensúlyozását célozza, és ha a beavatkozás az emberi jogok védelmét célozza. Az emberi jogok védelmének Walzer számára csak alapvetően elméleti, és nem gyakorlati lehetősége van, mivel úgy véli, hogy a beavatkozás motivációja csak részben humanitárius, részben azonban a beavatkozó állam érdekét érinti. A beavatkozó állam vezetője számára a megvédendő emberéletek kevésbé értékesek, mint a belpolitikai döntéshozatalban is jelentőséggel rendelkező saját katonák élete.

A háborúindítás kiterjesztésének igazságosságát Walzer mindegyik esetben vagy a politikai közösség jogainak védelmével, vagy éppen annak hiányával igazolja. A politikai közösség területi integritáshoz és politikai szuverenitáshoz való joga a politikai közösség hozzájárulásából – önmeghatározásából⁵¹ – származik, amely pedig a tagok által hosszú időszak alatt kialakított közös életből, azaz a megélt közös tapasztalatból és együttműködésből ered.⁵² Ennek értelmében a megelőző háborút indító közösség folyamatosan fennálló közösség, az elszakadni kívánó közösség új politikai közösség, a polgárháborús közösség még mindig egyetlen politikai közösség, a súlyos emberi jogsértést elkövető politikai erő pedig már nem politikai közösség.

A háború viselésének igazságossága

A háborúindítás igazságosságának problémájától Walzer megkülönbözteti a háborúviselés igazságosságának a kérdését. A háborús igazságosság e formáinak elterjedt elnevezése a *ius ad bellum* és a *ius in bello*. Walzer is használja ezeket a kifejezéseket és mint „logikailag független” kategóriákat különíti el őket.⁵³ A *ius ad bellumot*

⁴⁸ WALZER 2006: 58.

⁴⁹ WALZER 2006: 61.

⁵⁰ WALZER 2006: 90–91.

⁵¹ WALZER 2006: 87–88.

⁵² WALZER 2006: 54.

⁵³ WALZER 2006: 21.

a nemzetközi konvencióval kapcsolatban tárgyalja, a *ius in bellót* pedig az évszázadok filozófiai, vallási és jogi elveit összefoglaló háborús konvencióval összefüggésben.⁵⁴

A háborús konvencióval összhangban Walzer azon a véleményen van, hogy a háború által érintett közösségek tagjait két részre kell felosztani: a legálisan támadható harcolókra és a legálisan nem támadható nem harcolókra. A harcolók a katonák, akik a katonává válásukkal lemondanak az élethez és a szabadsághoz való jogukról, illetve ezzel párhuzamosan háborús jogot szereznek. A katonák élete ezért a háborúban elvehető, ahogyan ők is elvehetik az ellenség katonáinak az életét. A katonák, továbbá, a kiképzéssel harcosná, „veszélyes emberré” – az ellenségre nézve fenyegetéssé – válnak, fegyvert kapnak és parancsra vesznek részt a háborúban. A háború nem a katonák személyes ügye, hanem ők politikai közösségüket képviselve védik a közösségük jogait. Mivel ez igaz mindkét (az összes) háborús félre, ezért a katonák morális jogai és kötelességei között nincs különbség, hanem az egymással harcoló katonák morálisan egyenlők.

A nem harcolók a civilek, akik nem mondanak le az élethez és a szabadsághoz való jogukról, ezért ők nem is támadhatók a háborúban, mert morális és jogi immunitással rendelkeznek. A támadás szempontjából ezért különbséget kell tenni, diszkriminálni kell a harcolók és a nem harcolók között (ezt a szabályt diszkriminációs szabálynak nevezük).⁵⁵ A diszkrimináció tiltja a nem harcolók szándékos megtámadását, azonban a nekik való nem szándékos károkozást szabályszerű kivételként elfogadja. Ebben az esetben a nem harcolóknak való károkozás nem szándékos, de előre látott, ami kapcsolódik az igazságos cél szándékos eléréséhez, és a nem harcolók által elszenvedett kárnak arányosnak kell lennie a szándék szerint megvalósított céllal. Ez a diszkriminációval szembeni szabályszerű kivétel a kettős hatás (vagy más néven a járulékos kár) elve.⁵⁶

Walzer a háború viselését illető háborús konvencióban is javasol változtatásokat. A háborús konvenció szerint a katona akkor támadható, amikor aktuálisan harcol, azaz az őrszolgálatot vagy járőrszolgálatot ellátó katona nem támadható. A katona ugyanis ekkor aktuálisan nem jelent veszélyt az ellenségre nézve. Walzer szerint azonban azzal, hogy a katona a kiképzéssel és fegyverrel „veszélyes emberré” válik, mindig veszélyt jelent, ha nem is aktuálisan, de lehetőség szerint, ezért támadható.⁵⁷ Ezzel Walzer értelmezi és pontosítja a háborús konvenciót, és kiterjeszti a katonák megtámadásának lehetőségét. A nem harcolókat illetően ezzel szemben Walzer szűkíti a nekik való igazságos károkozás lehetőségeit. Úgy véli ugyanis, hogy nem pusztán a szándék hiányát, az előrelátottságot, a szándékos tett igazságosságát és az arányosságot kell előírni, hanem azt is, hogy a katonák minimalizálják a civilek kockázatát, még annak az árán is, hogy ők további kockázatot vállalnak.⁵⁸

⁵⁴ WALZER 2006: 44.

⁵⁵ BODA-RÉMAI 2022b: 86–97.

⁵⁶ WALZER 2006: 133–153.

⁵⁷ WALZER 2006: 143.

⁵⁸ WALZER 2006: 155. Lásd még BODA 2019: 72–75.

Összegzés és konklúzió

Az igazságos háború középkori elmélete az igazságos háború szabályait a természetjogból eredezteti, és az igazságos háborút a békét védő igazságosháború-viselő, illetve a békétlen és igazságtalan gonosztevő viszonyában írja le, amelyben az igazságos félnek olyan jogai és kötelességei vannak, amelyekkel az igazságtalan fél nem rendelkezik. Az igazságtalan bűnössel szemben minden szükséges megtehető, az ártatlan azonban mentességet élvez. Grotius háborús szabályai részben szintén a természetjogból (a racionális gondolkodáshoz kapcsolódó természeti törvényekből) levezetett szabályok, amelyeknek értelmében a háború nem más, mint a jogalkalmazás folytatása más eszközökkel. Ugyanakkor, a jogalkalmazásban foglalt és az igazságosságot érintő döntés meghozatalának némely esetekben nehézségei vannak. Grotius ezért szükségét érzi a nemzetközi jognak és a szabályszerű háború elméletének. Ez utóbbi elméletben a háborúviselési szabályok radikálisan eltérnek az igazságos háború elméletének a szabályaitól, hiszen az utóbbiban előre eldönthető, hogy ki a bűnös, az előbbiben azonban nem. Az utóbbi így a harcoló – nem harcoló diszkriminációra és a szükségesség elvére épül, az előbbi azonban a jelentősen tágabb károkozás fogalmára. Végül, Walzer elmélete az állami jogvédelmet és az állami jogokat biztosító nemzetközi konvenció védelmét állítja az igazságos háború elméletének középpontjába. Az államoknak ebben a koncepcióban központi szerepe van, ami nem csupán az igazságos okok meghatározására nyomja rá a bélyegét, hanem a szemben álló felek katonáinak jogaira és kötelességeire is. A katonák ugyanis az államokat képviselve harcolnak, akiknek a jogai és kötelességei ezért ugyanazok, azaz a katonák morálisan egyenlők egymással. Ezzel szemben a nem harcolókat Walzer elmélete komoly védelemben részesíti, hiszen szándékosan egyáltalán nem támadhatók, és amennyiben előrelátottan, de nem szándékosan érintettek a háborús műveletek által, akkor a katonáknak a megóvásukra kell törekedniük még további kockázat vállalása árán is.

Az igazságos háború elmélete az emberi, kulturális és természeti károk korlátozásának és így a teremtés védelmének a szempontjából a pacifizmus és a politikai realizmus között helyezkedik el. Az elmélet különböző formái azonban nem ugyanolyan mértékben írják elő a károkozás korlátozását és a teremtés védelmét. Az igazságos háború elméletének a tárgyalt formái részben éppen abban különböznek egymástól, hogy a háború megítélésének a spektrumán a pacifizmushoz vagy a realizmushoz állnak-e közelebb.

A teremtés védelmét legjobban megvalósító elmélet a középkori elmélet. Szent Tamás ugyanis az igazságos háborút a béke fenntartásaként képzei el, amely ezért nem is igazán háború, hanem rendészeti jogérvényesítés. Ennek az elképzelésnek a különlegessége, hogy az igazságos háború nem töri meg a békét, ahogyan a bűncselekmény elkövetése sem függeszti fel a békét, hanem abban a békére jellemző törvényt kell alkalmazni. A fenntartandó béke természete szerint harmonikus béke, amelyben az emberek és az államok nem csupán a fegyvernagyvadás értelmében állnak egymással békében, hanem a keresztény szeretet értelmében is.

A nemzetközi jogi elmélet ezzel szemben már legalább részben politikai jelenségként írja le az igazságos háborút. Grotius összetett elmélete ugyan még részben – jelentős változtatással – átveszi Szent Tamás elképzelését, és a háborúról mint a jogalkalmazás

más eszközökkel való folytatásáról beszél. Más részben azonban – a szabályszerű háború elméletével – a háborút úgy kezeli, mint amely sikerességével vagy sikertelenségével maga dönt céljának igazságosságáról. Grotius elméletében a szabályszerű háborúra vonatkozó jog nem mondhat ellent a természetjognak, hanem kiegészíti azt. A szabályszerű háború jogát ezen a negatív viszonyon, illetve az állami akaratokon túl semmi nem korlátozza. Ez az első lépcső a politikai realizmus egyik jelentős képviselője, Carl von Clausewitz nevéhez kapcsolódó háborúkoncepcióhoz vezető úton, amely szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel. A szabályszerű háború elmélete a háború indítását és viselését csak kevésbé korlátozza, ezért a három tárgyalt elmélet közül a legkevésbé alkalmas a teremtés védelmére.

Végül, Walzer elmélete a nemzetközi és háborús konvenciót veszi alapul, ezekben tesz kiegészítéseket, amivel maga is hozzájárul a konvenciók alakulásához. Ezek a konvenciók ugyan lehetővé teszik a törvény kikényszerítésére irányuló igazságos háborút (az önvédelmi igazságos háború mellett), azonban a konvenciók távolról sem annyira objektív és stabil források a törvényeknek, mint a természeti törvény. Ennek az az oka, hogy a konvenciók forrása különböző szerzők véleménye és a szuverén államok politikai akarata. Ennek megfelelően a törvény érvényesítésének a célja ugyan az államközi béke létrehozása, amelynek a lényege azonban csak az államközi fegyvernugvás, minden harmonikus békekoncepció nélkül. Walzer elmélete ezzel Szent Tamás és Grotius elmélete közé kerül a teremtés védelme szempontjából.

Irodalomjegyzék

- Aquinói Szent Tamás (2014a): *A teológia foglalata. Második rész 2. XXIX. kérdés. A békéről.* Budapest: Gede Testvérek Bt., 202–206.
- Aquinói Szent Tamás (2014b): *A teológia foglalata. Második rész 2. XL. kérdés. A háborúról.* Budapest: Gede Testvérek Bt., 264–269.
- Aquinói Szent Tamás (2014c): *A teológia foglalata. Második rész 2. LXIV. kérdés. Az emberölésről.* Budapest: Gede Testvérek Bt., 402–411.
- BODA Mihály (2019): Az igazságos háború elméletének újrafelfedezése a 20. század második felében: Paul Ramsey és Michael Walzer. In GÖCZE István (szerk.): *Keresztény teoretikusok, államférfiak és katonák háborúelméletei.* Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 63–78.
- BODA Mihály (2020): Az igazságos háború hagyománya Európában és a Távolság Keleten (Kínában). In POHL Árpád (szerk.): *Biztonság és honvédelem.* Budapest: Ludovika, 1689–1701.
- BODA Mihály (2021): *A katonai erények.* Budapest: Ludovika.
- BODA Mihály (2022a): Az igazságos háború elméletének kiterjesztése a rendészetre: történelmi és kortárs elméletek. *Belügyi Szemle*, 70(1), 169–185. Online: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.1.10>
- BODA Mihály – RÉMAI Dániel (2022b): A háború áldozatai: a diszkriminációs szabály története és kortárs dilemmái. *Hadtudomány*, 32(2), 86–97. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.2.86>

- BODA, Mihály (2023a): Historical Forms of Just War Theory in Europe and Hungary. *AARMS*, 22(1), 61–75. Online: <https://doi.org/10.32565/aarms.2023.1.5>
- BODA Mihály (2023b): *A háborús ideológiák története*. Budapest: Ludovika.
- CHRISTOPHER, Paul (1999): *The Ethics of War and Peace*. New Jersey: Prentice Hall.
- Ferenc (I.) pápa (2015): *Laudato Sí kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról*. Budapest: Szent István Társulat.
- FORDE, Steven (1998): Hugo Grotius on Ethics and War. *American Political Science Review*, 92(3), 639–648. Online: <https://doi.org/10.2307/2585486>
- GROTIUS, Hugo (1960a): *A háború és a béke jogáról*. I. kötet. Budapest: Akadémiai.
- GROTIUS, Hugo (1960b): *A háború és a béke jogáról*. II. kötet. Budapest: Akadémiai.
- GROTIUS, Hugo (1960c): *A háború és a béke jogáról*. III. kötet. Budapest: Akadémiai.
- HAAKONSSSEN, Kund (1996): *Natural Law and Moral Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139172905>
- KALMANOVITZ, Pablo (2015): Early Modern Sources of the Regular War Tradition. In LAZAR, Seth – FROWE, Helen (szerk.): *The Oxford Handbook of Ethics of War*. Oxford: Oxford University Press, 145–164. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199943418.013.2>
- NEFF, Stephen C. (2005): *War and the Law of Nations*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511494253>
- TUCK, Richard (1979): *Natural Rights Theories*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139163569>
- UJHÁZY Lóránd (2017): Az „igazságos háború” tan elemeinek tovább élése a jelenkori fegyveres konfliktusoknál. In GÖCZE István (szerk.): *Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig*. Budapest: Dialóg Campus, 21–40.
- WALZER, Michael (2006): *Just and Unjust Wars*. New York: Basic Books.